BOEKAANKONDIGING.

Voyage en Russie, au Caucase et en Perse, dans la Mésopotamie, le Kurdistan, la Syrie, la Palestine et la Turquie, exécuté pendant les années 1865, 1866, 1867 et 1868 par F. M. Chevalier LYCKLAMA A NYEHOLT. Tome I en II. Paris et Amsterdam, 1872 et 1873.

De heer Lycklama à Nyeholt verstaat de kunst van reizen en de moeilijker kunst om een lezenswaardig reisverhaal te schrijven. Hoewel als eenvoudig toerist en zonder eenig bepaald wetenschappelijk doel reizende, toont hij te beseffen, dat een reiziger, vooral een die minder bereisde landen bezoekt, wil hij wezenlijk genot en voordeel van zijne reis hebben, zich niet moet bepalen tot het bewonderen van het natuurschoon, tot het bezoeken van gebouwen en ruïnes, maar moet trachten land en volk goed te leeren kennen, door de kennis van het verledene tot het juiste begrip van het heden te komen.

Aan dat besef hebben wij zijn uitvoerig en leerzaam reisverhaal te danken.

Aangezien het werk in Frankrijk en in het Fransch is geschreven en te Parijs is uitgegeven, en dus lichtelijk hier te lande minder bekendheid zou verkrijgen dan met een hier te lande uitgegeven werk van een landgenoot het geval zou zijn, wensch ik er door deze aankondiging iets toe bij te dragen er de aandacht op te vestigen.

Vooraf een enkel woord over den schrijver. De heer Lycklama à Nyeholt, tot een onzer oude Friesche geslachten behorende, heeft, na n. f. het studentenleven aan eene onzer hoogeschoolen te hebben genoten, zich veelal in Parijs opgehouden en van daar uit de meeste landen van Europa en ook Noordelijk-Afrika bezocht.

Die tochten waren als 't ware oefeningstochten en voorbereiding voor de groote reis, welke hij, gedreven door de zucht om het Oosten, de bakermat van ons geslacht en van onze beschaving, door eigen aanschouwing te leeren kennen, van 1865 tot 1868 ondernam en welke in het hier aangekondigde werk beschreven wordt. Zich meest in Frankrijk ophoudende, (*) steeds fransch sprekende, zijn reisjournaal in het fransch gehouden hebbende, kwam hij er van zelf toe zijn reisverhaal ook in die taal te schrijven. Wellicht kwam daarbij ook de meening, het zou althans zeer begrijpelijk zijn, dat hij door het bezigen der fransche taal hier te lande geen enkel lezer minder zou tellen, dan het geval zou zijn geweest zoo hij in onze taal had geschreven, maar nu verwachten mocht ook buiten Nederland lezers te zullen vinden, 't geen anders niet het geval zou zijn geweest. En daar wij met zijn werk zijn ingenomen en meenen dat deze lettervrucht van een Nederlander de aandacht ook van het buitenland en onder de belangrijke reisverhalen eene plaats verdient, verheugt het ons dat de heer Lycklama in het fransch schreef. De reizen en reisverhalen van Nederlanders in vroegere eeuwen zijn algemeen bekend. Daarin, gelijk in zooveel meer, helaas! hebben wij ons door anderen verre laten voorbijstreven. In deze eeuw van veel-reizen en veel-lezen is het flink geschreven verhaal eener belangrijke reis door landen nog weinig door toeristen bezocht, zeker een goed onthaal te zullen vinden. Nu weder eens een Nederlander als toerist het Noorden en Oosten bezocht (†), wat tot nu toe bijna uitsluitend Engelschen doen, juichen wij het toe niet alleen dat hij die reis zoo goed beschreef, maar dat hij dit deed in eene taal, die hem in het buitenland onder het talrijk beschaafd publiek van alle landen lezers kan bezorgen.

Dat zijn werk dat verdient, willen wij trachten te betoogen.

Eerst worde de route beschreven, welke de heer Lycklama volgde, opdat de lezer wete over welke plaatsen en landen in het werk wordt gehandeld. We nemen daartoe over wat gezegd wordt

(*) Hij is tegenwoordig nabij Cannes, in zuidelijk Frankrijk, gevestigd, waar hij de menigvuldige fraaie en curieuse voorwerpen, die hij op zijne reizen verzamelde, in een klein museum bijeenbracht.

(†) De reizen van de heeren van 's Gravenweert en Ackersdijk, om van andere Nederlandsche reizigers in die verre landen te zwijgen, strekten zich lang zoo verre niet uit als die van den heer Lycklama, en hunne reisverhalen werden zoovele jaren geleden geschreven, dat het hoog tijd werd weder eens het verhaal van de reis van een Nederlander in die landen te zien verschijnen.

in de voorrede tot het eerste deel, p. XI. „Le simple énoncé de mon itinéraire suffira pour mettre le lecteur au courant des matières qui formeront les quatre volumes destinés à reproduire les différentes parties de mon récit. Il reconnaîtra que ce voyage n'est peut-être pas sans importance, et à cause de la route parcourue, et à cause de la célébrité des lieux où j'ai résidé plus ou moins longtemps.

„En partant, au mois d'avril 1865, je me proposais principalement de me rendre en Perse, à travers la Russie (*). Je pris ma route par Berlin, Koenigsberg, Riga et Saint-Pétersbourg. Après avoir visité cette capitale moderne de l'empire russe, je vins à Moscou, son ancienne ville sainte, et, de Moscou, à Nijni-Novogorod. Là, je m'embarquai sur le Volga, m'arrêtant, tout en descendant le fleuve, à Kazan, à Simbirsck, à Khavalinsk, à Wolsk, à Zaratoff, à Zarizyn et à Jénotajeffski, appartenant aux Kalmouks; et, après une navigation de sept jours, je débarquai à Astrakan à l'embouchure du Volga dans la mer Caspienne. Une courte traversée sur cette mer intérieure me conduisit du port d'Astrakan à celui de Bakou, principal abord de la Russie caucasique.

„De Bakou je me rendis à Tiflis, l'ancienne capitale de la Georgie. J'entrepris immédiatement une excursion dans le Haut-Caucase, en franchissant, dans sa partie la plus élevée, la chaîne de ce nom. Je visitai en détail cette contrée si curieuse, et, de retour à Tiflis, j'y passai tout l'hiver de 1865—1866. J'en repartis au mois de mars de cette dernière année pour me rendre à Téhéran, capitale actuelle de la Perse.

„J'y arrivai par Erivan, Nagtchivan et Tauris (Tebris), et y fis un premier séjour de six mois. En octobre 1866, je quittai Téhéran pour Ispahan, l'ancienne résidence des rois de Perse. Je partis d'Ispahan pour étudier en détail les ruines de Pasargadae et de Persépolis; ensuite je vins à Schiras, et, après avoir visité les restes de l'ancienne ville de Chahpoor, j'atteignis Bender

(*) Hier, gelijk ook uit de allereerste zinsnede der voorrede, blijkt dat de heer Lycklama zich niet voorstelde Rusland te bereizen, slechts het door te reizen om den Caucaus en Perzië te bereiken. Hij had echter voorzigtiger gedaan op den titel te schrijven: Voyage par la Russie enz., omdat hij zich dan de aanmerking van zijn recensent in het Journal de St. Pétersbourg en wellicht van anderen zou hebben bespaard, dat zij die in zijn werk eene reisbeschrijving van Rusland meenen te vinden, zich teleurgesteld zullen vinden. Zij echter, die, behalve den titel, ook slechts de eerste zinsnede van het voorbericht lezen, weten dadelijk waaraan zij zich hebben te houden.

Bouschir, sur le golfe Persique, où je m'embarquai pour Bassora, dans le dessein d'aller passer l'hiver à Bagdad. Pendant mon séjour de près de cinq mois dans cette cité des kalifes, j'eus tout le loisir d'étudier les ruines voisines de Babylone et de visiter Kerbela, ce lieu saint révééré des Chiïtes.

„En Mai 1867, j'abandonnai Bagdad et retournai à Téhéran par une autre route, qui me fit voir Samara, Kirmanschah et Hamadan (*Ecbatane*). Au mois de Septembre, je quittai définitivement la capitale persane et me dirigea vers la Syrie, avec l'intention d'aller m'établir pour quelque temps à Alep. Mes principales stations dans ce voyage, furent: Hamadan, que je connaissais déjà, Senné, capitale du Kurdistan persan, Souleimanieh, chefieu du Kurdistan turc, Kerkouk, Mossoul (*Nineve*), sur le Tigre, Mardin, Diabekir et Orfa (l'ancienne Edesse). Arrivé d'Orfa à Alep, au mois de novembre 1867, je séjournai dans cette dernière ville jusqu'au printemps de l'année suivante.

„Parti d'Alep à la fin de mars 1868, j'arrivai le 1er mai, et en passant par Antioche, au port syrien d'Alexandrette, d'où je repartis presque aussitôt pour me rendre, par mer, en Palestine, touchant successivement à Latakieh, à Tripoli, à Beyrouth, à Saïda (*Sidon*), à Sour (*Tyr*), à Saint Jean d'Acre et à Jaffa. Pendant deux mois, je parcourus la Terre-Sainte, de Caïfa au Mont-Carmel, du Mont-Carmel à Nazareth, de Nazareth au lac de Tibériade, de Tibériade encore à Nazareth, puis à Djenin, ensuite à Naplouse (*Sichem*) et enfin à Jérusalem, où je fis un séjour de trois semaines, interrompu seulement par une course rapide à la Mer Morté et à Jericho; après quoi je repris la mer à Jaffa pour revenir à Beyrouth, dans le but de parcourir l'intérieur de la Syrie, dont je n'avais traversé, en venant de Perse à Alexandrette, que la partie septentrionale.

„Ce dernier voyage, qui me prit les mois de juillet et d'août, me conduisit d'abord à Damas, puis à Homs et, de là, dans le désert, aux ruines de Palmyre, aujourd'hui Tadmor. Revenu à Homs, je gagnai Hama à travers les montagnes des Nosâiris ou Ansarieh et le pays des Ismaëliens, les anciens assassins du vieux de la Montagne. Je retournai ensuite de Hama à Homs, et, par la Coele-Syrie (la *Bekda*), j'allais visiter l'antique et indéchiffrable Balbeck. J'en partis pour monter au Cèdres du Liban, et, prenant ma route dans la montagne, je revins à Beyrouth, d'où je fis encore une excursion, qui devait être la dernière, dans le Liban méridional et le pays des Druses.

„Au commencement du mois de septembre je quittais définitivement Beyrouth pour rentrer en Europe. Je me rendis, par mer, à Constantinople, faisant escale à l'île de Rhodes et à Smyrne, et reconnaissant, dans toute leur longueur, les côtes de l'Asie Mineure. Après quinze jours donnés à la capitale de l'empire ottoman, je m'embarquai sur la Mer Noire pour Varna, et là je pris la voie de terre et enfin celle du Danube, qui, par Rouchouk et Pesth, m'amena à Vienne, d'où je regagnai la Hollande dans le courant d'octobre 1868.”

Voor deze lange aanhaling meenen we geen verschooning te behoeven. Zij toch kan eenigermate eene inhoudsopgave van het werk vervangen en doet zien over hoeveel belangwekkende plaatsen daarin wordt gesproken. De wijze *hoe* dit wordt gedaan, is onzes inziens de ware om zoodanig reisverhaal onderhoudend en leerzaam te maken. De schrijver deelt toch niet slechts mede wat hij in de verschillende door hem bezochte plaatsen zag en opmerkte, maar genoeg over de geschiedenis dier plaatsen en landen om hetgeen men ziet begrijpelijk te maken en de belangstelling daarvoor op te wekken. Eer wij voorbeelden daarvan aanhalen, willen we met zijn eigen woorden aangeven van welk stelsel hij daarbij uitging. (*) Zoo zegt hij b. v. dl. I bl. 12: „Je ne comprends une sérieuse relation de voyage qu'en tenant très grand compte du passé des contrées parcourues; mais (voegt hij er bij,

(*) Eigenlijk mag daarbij van stelsel geen sprake zijn. Op het einde van dl. I, blz. 453, zegt de schrijver omtrent zijn schrijfwijze: „... Seulement je prie qu'on veuille bien me passer ma manière ou plutôt l'absence de toute manière, qui me fait tout mêler, les choses les plus importantes et les plus minimes détails, l'histoire des peuples et les faits et gestes de ma trop insignifiante personne. Ainsi, après avoir entretenu le lecteur de mon obscure existence à Tiflis, je demande de faire suivre ce récit, qui n'a pas dû l'intéresser, de quelques considérations sur le présent et l'avenir de ces provinces caucasiennes que je vais quitter.” Daarop volgen eenige algemeene beschouwingen over den Caucasus, waarbij verhaald wordt hoe, in weinig meer dan een halve eeuw, de verschillende gedeelten dezer uitgestrekte landstreek achtereenvolgens russisch zijn geworden en nu als 't ware een onderkoningchap vormen, van een vijf millioental onderdanen, voor des Czars jongsten broeder, en er op wordt gewezen dat de Caucasus wellicht het theater zal zijn van de voorbereiding der verdere uitvoering van het zoogenaamd Testament van Peter den Groote, waarbij aan zijne opvolgers is voorgeschreven steeds het oog te houden gericht naar Turkije, Perzie en... Indie. (Zoo men bedenkt dat in dit jaar, dus vrij kort na Iycklama's reis, de russische tocht naar Chiwa, in het hart bijna van Azie, plaats had, en dat nu blijkt dat generaal Kaufmann nog niet spoedig terugtrekt, mag men wel gissen dat aan dat testament van Czar Peter steeds wordt gedacht).

om zich als 't ware te verontschuldigen dat hij van de geschiedenis der Teutonische Orde en van de Baltische provincien slechts eenige algemeene trekken mededeelt) je n'ignore pas que ce côté retrospectif doit être touché avec discrétion"; en dl. II blz. 235, na vrij uitvoerig de gebeurtenissen te hebben geschetst die aan het verkrijgen der Perzische kroon door de tegenwoordige Dynastie zijn voorafgegaan: „Me pardonnera-t-on de m'être laissé entraîner à l'intérêt de ce drame presque contemporain, qui a marqué l'avènement de la dynastie actuelle? La connaissance d'un pays ne se compose pas uniquement de celle de ses monuments et de sa topographie. Tout cela, même pour un voyageur qui veut rester dans son rôle, n'est que la scène ou s'est déroulée la vie d'un peuple, qu'il doit connaître et rappeler. L'importance de Téhéran comme la royauté des Kadjars sont sorties de la révolution que je viens de raconter;" (De tegenwoordige soeverein van Perzie, Nasr-ed-Din-Châh, die sedert 1848 de kroon draagt en in den loop van het jaar 1873 het lang gekoesterd voornemen volvoerde om Europa te bezoeken, ten einde door eigen aanschouwing met de Europeesche beschaving bekend te worden, is de derde zijner dynastie, die in 1797 na bloedige oorlogen de kroon verkreeg (*)); „c'est ce qui est mon excuse, et si j'avais besoin d'en chercher une autre, je la trouverais dans la persuasion où je suis qu'en offrant cette digression au lecteur, je lui ai mieux fait comprendre tout un côté des mœurs de la nation persane, ainsi que la partie la plus curieuse de son organisation à la fois militaire, politique et sociale." In gelijken geest zegt hij elders: Dl. II, blz. 75, na veel ook van de vroegere geschiedenis van het vroeger beroemde Tabriz (Tebriz, Tauris), vroeger de hoofdstad en thans nog de belangrijkste handelstad van Perzie, verhaald te hebben: „Tabriz était la première grande ville que je rencontrais depuis mon entrée en Perse, et je la parcourais plein des souvenirs de son glorieux passé, dont j'avais fait, dans mes loisirs de Tiflis, une étude qui m'a entraîné dans ces détails, pour lesquels je sollicite l'indulgence des lecteurs. Je poursuis en ceci le plan que je me suis tracé pour la rédaction de mon travail. Les villes et les monuments se ressemblent en Perse plus encore que partout ailleurs, mais leur histoire diffère: il me semble (je l'ai éprouvé à la lecture de relations de voyage trop sobres sur

(*) Kort voor zijn vertrek uit Teheran had de hr. Lycklama eene audientie bij dien vorst, waarbij deze hem groote belangstelling in zijne reis betoonde.

le passé) qu'on doit aimer à voir revivre les événements et les hommes qui ont fait la célébrité des lieux que l'on parcourt."

Ter verschooning van de vele aanhalingen uit vroegere schrijvers, in zijn werk voorkomende, zegt de hr. Lycklama elders, Dl. II, bl. 66: „Pour le voyageur qui, à la vue d'un monument en ruine, aime, par la pensée, à le reconstruire dans sa situation et sa beauté primitives, c'est un vrai bonheur que de trouver son souhait accompli dans un texte doublement autorisé et par le talent d'observation et par l'exactitude reconnue de l'un de ses devanciers. Je ne m'explique point que, dominé par le désir de paraître entièrement original, on néglige ou on dissimule ce que d'autres ont déjà publié. Et qu'on me permette ici de compléter un aveu qui se rattache au mode de composition que j'ai cru devoir adopter pour la rédaction de cet ouvrage. Lecteur, j'ai souvent regretté de ne pas rencontrer dans une relation de voyage les impressions de ceux qui, avant l'auteur qui parle, ont vu et décrit les mêmes lieux et les mêmes objets, surtout lorsque, à une époque plus ou moins éloignée, il leur a été donné de le faire dans de plus favorables conditions. Aussi, loin de m'excuser des nombreuses citations dont, par système, surtout par le sentiment de mon insuffisance, j'aime à enrichir ce livre, j'ai la persuasion, en agissant ainsi, d'être agréable à ceux qui veulent bien me lire et qui n'ont peut-être pas présents à l'esprit les textes que je mets sous leurs yeux, en ayant soin, toutefois, de les bien choisir et de n'en faire qu'un sobre emploi."

Aan dit laatste hebben wij het te danken, dat de heer Lycklama veel aanhaalt uit belangrijke werken, die velen onzer wellicht wel eens hebben hooren noemen, maar die slechts weinigen hebben gelezen. Zoo goeft het verhaal van het verblijf in den Caucasus aanleiding tot herhaalde aanbalingen, om van andere werken te zwijgen, uit het prachtwerk *Le Caucase pittoresque* (*) du prince Grégoire Gagarine, waarvan de platen door dezen en de tekst door graaf Stachelberg geleverd zijn. Bij de reis door Perzie, van ongeveer een jaar, aan welker beschrijving het geheele tweede deel is gewijd (†), vormden de werken van Chardin: *Voyages du chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient* en wel de laatste uitgave van Langlès,

(*) Paris 1847.

(†) Eerst worden evenwel nog eenige bladzijden gewijd aan Armenie, dat eerst sedert weinige jaren russisch is geworden, na langen tijd een perzische provincie te zijn geweest, zijne geschiedenis, zijne bevolking, de schoone toekomst zijner hoofdstad Erivan enz.

Parijs, 1811) en van Tavernier: *Voyages de Jean-Baptiste Tavernier, en Turquie, en Perse et aux Indes* (en wel de editie van Rouen in 1713), als 't ware zijne reisboeken. (*) In zeer vele opzichten werden de voor een paar eeuwen gegeven beschrijvingen dezer beide even gemeidelijke als nauwkeurige schrijvers nog zoo volmaakt van toepassing gevonden, dat de heer Lycklama meende niet beter te kunnen doen dan hunne woorden over te nemen, waar hij den toestand nog juist zoo vond als die door hen beschreven was. Bij het spreken over de geschiedenis van Perzië wordt veel gebruik gemaakt van Sir John Malcolms *History of Persia*. Bij het bespreken van den tegenwoordigen toestand van dat land wordt ond. and. melding gemaakt van de volgende werken: *La Perse* par M. Louis Dubeux (Paris 1840); *Voyage en Perse pendant les années 1840 et 1841* par M. Eugène Flandin, die aan de diplomatieke missie van den Graaf de Sercey als schilder was toegevoegd (Paris, 1851); *Reise der K. Preussischen-Gesandtschaft nach Persien, 1860 und 1861, geschildert von Dr. H. Brugsch*, die aan den gezant Graaf Minutoli was toegevoegd; *Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale*, par M. le Comte de Gobineau (Paris, 1866); *Trois ans en Asie* (de 1855 à 1858), van denzelfden (Parijs, 1859); *Monuments anciens de la Perse*, par Flandin et Cosse en het latere werk van den laatzten: *Monuments modernes de la Perse* (Paris, 1844 en 1867). Waar het pas geeft, wordt telkens naar deze en andere goede schrijvers verwezen. Bewijs genoeg, dunkt ons, dat, al reisde de heer Lycklama als eenvoudig toerist, hij zich goed op zijne belangrijke reis en op de beschrijving daarvan voorbereidde en ons veel leerzaams omtrent de door hem bezochte landen mededeelt.

Te betreuren evenwel is het, dat de heer Lycklama, die, al houdt hij zich meestal in den vreemde op, toch Nederlander is en die soms in zijn werk het bewijs levert dat het vaderlansch gevoel bij hem niet is uitgedoofd, zich niet de moeite heeft gegeven na te gaan of, naast de belangrijke werken van Franschen en anderen over de door hem bezochte verre landen, ook niet een of ander belangrijk werk van een Nederlander vermeld had behooren te worden. Ongetwijfeld had hij dan o. a. melding gemaakt van Cornelis de Bruyn's „Reis door Klein-Azie, Moscovie, Perzie, Indie, Palestina en Egypte”, uitgegeven te Amsterdam in 1698 en 1711,

(*) Zie dl. II, blz. 20. Ook naar *Thevenot's Voyages* (Paris 1689) wordt dikwerf verwezen. Zie ook blz. 50 den grooten lof door den heer L. aan die schrijvers toegezwaaid, die nog voor ieder bezoeker van Perzie tot „guides” kunnen strekken.

in twee dikke f_o deelen vol zeer schoone platen. De heer S v. H. heeft alsnu de aandacht van den heer L. daarop gevestigd in de Ned. Spectator van 15 Nov. en er ond. and. op gewezen, dat de Bruyn de bouwvallen van Persepolis uitstekend beschreef en afbeeldde. Hij wijdde daaraan 20 f_o. blz. en 28 platen. Zie dl. II, bl. 39. De heer Lycklama kan zijn verzuim ten deze gedeeltelijk goed maken bij de bibliographie, welke wij ten slotte van zijn werk hopen te zullen vinden.

Ten bewijze van het boven gezegde, dat de heer Lycklama het belang van het bezoek van onderscheidene plaatsen verhoogde door het herdenken harer geschiedenis, qu'il aimait à voir revivre les évènements et les hommes qui ont fait la célébrité des lieux parcourus, willen wij op het volgende wijzen. Riga was de eerste Russische stad, waar de heer Lycklama verblijf hield. Van daar uit werd Mittau bezocht. Daaruit wordt aanleiding genomen om te verhalen hoe Lijfland en Courland aan de Russische kroon zijn gekomen — waarin die landen zich nu nog van het overige Rusland onderscheiden. Daarbij wordt ook, daar Riga lang de hoofdzetel der in de middeleeuwen zoo beroemde Teutonische orde was, veel over de verrichtingen dier orde medegedeeld. Het verblijf te St. Petersburg geeft aanleiding om veel over de stichting dier stad en over Czar Peter de Groote te verhalen. Bij het verhaal van het bezoek te Moskou wordt gezegd, dat de geschiedenis van Moskou, meer bepaald van het Kremlin, (*) den zetel der Regeering, eigenlijk is de geschiedenis van het oude Rusland en daarom veel over die geschiedenis medegedeeld (†). Het verhaal van de reis door den Caucasus, dat prachtige maar nog zeer weinig bereisde Alpenland van Westelijk Azië, en van het verblijf te Tiflis, de hoofdplaats van Georgie, geeft aanleiding om uittewiden over de geschiedenis van de menigvuldige volksverhuizingen welke in die streken plaats hadden, over de vele oorlogen die er zijn gevoerd, eer de Russen er, na veeljarigen strijd, eindelijk het rustig bezit van verkregen. Daarbij is ook sprake van de zeden en gewoonten der tegenwoordige bewoners, over

(*) Zie dl. I, blz. 124, waar wij lezen dat onderscheidene andere Russische steden ook haar Kremlin, dat eigenlijk eene burcht beteekent, bezitten.

(†) Daarbij wordt ook, dl I, blz 158 melding gemaakt van het boekje van Graaf Rostopchine, den militairen kommandant van Moskou in 1812: *La vérité sur l'incendie de Moscou*, (Paris 1823), waarin hij zegt dat niet hij, maar het Fransche leger die stad in brand stak.

de toekomst van het land, over het zich meer en meer europeaniseeren van Tiflis enz. (*) Het in het tweede deel gegeven verhaal van de reis door en het verblijf in Perzië geeft aanleiding om te spreken over de geschiedenis van dat land en van de voornaamste plaatsen welke werden bezocht. Daarbij wordt ook gesproken (zie inzonderheid hoofdstuk VI) over de verschillende bestanddeelen waaruit de Perzische natie thans bestaat, over haren godsdienst en het verschil tusschen het Islamisme der Perzen (Chiiten) en dat der Turken en andere Sunniten, over de zeden en gewoonten, kunsten en wetenschappen, het schoolwezen, den regeeringsvorm enz. Men beseft dat dit alles, ten einde niet al te uitvoerig te worden, slechts in breede trekken wordt vermeld; breedvoerig genoeg evenwel om ons van land en volk eenigzins een beeld te vormen, terwijl het aanhalen van onderscheidene schijvers die deze onderwerpen uitvoeriger behandelden ons den weg aanwijst hoe en waar er meer over te vernemen.

Voegen wij daarbij dat de heer Lycklama ons, waar het pas geeft, de natuurschoonheden, welke hem troffen, doet bewonderen; de belangrijke gebouwen en ruïnes, welke hij bezocht goed doet kennen; ons in kennis brengt met onderscheiden interessante inlanders of vreemdelingen, welke hij ontmoette; dat hij dit alles op aangename wijze mededeelt: en men zal, hopen wij, begrijpen dat hij ons inderdaad een zeer lezenswaardig boek heeft geschonken.

Wilde men eene aanmerking tegen het werk maken, het zou wellicht deze kunnen zijn, dat de schrijver wel wat al te minutieus alle bijzonderheden zijner reis optee kent. Maakt hij een verblijf van eenigen duur op eene plaats, dan krijgen wij, terecht, geen dagverhaal zijner verrichtingen, maar, behalve de veelal belangrijke mededeelingen van algemeenen aard, waarvan boven sprake was, het relaas der tochten in en om die plaats gedaan. Maar is de heer Lycklama op reis, dan krijgen wij of zijn reisjournaal zelf, gelijk b. v. voor de reis op de Wolga het geval is, met alle kleine bijzonderheden welke een reiziger die nauwkeurig dagboek houdt, gewoon is daarin op te teekenen, of, gelijk meestal het geval is, het zeer nauwkeurig relaas van het

(*) Op de reis door den Caucasus ontmoette de heer L. een paar malen eenige honderde Tscherkessen, die met have en goed naar Turkije emigreerden, omdat zij, eindelijk door de Russen overwonnen, er de voorkeur aan gaven hun land te verlaten dan russische onderdanen te worden. Dit leidt natuurlijk tot het bespreken der door Rusland in den Caucasus gevolgde politiek.

elken dag verrichtte, den afstand elken dag afgelegd, den tijd van vertrek en aankomst, den meer of minder goeden toestand der wegen, paarden en rijtuigen, de vermelding der plaatsen waar goed en waar minder goed gegeten en gelogeerd werd, enz. In dit opzicht zou mogelijk van den heer Lycklama gezegd kunnen worden als wel van Walter Scott werd gezegd: *Il ne vous épargne pas une épingle*. Mij hindert dat weinig, omdat ik tijd en lust heb om veel te lezen en omdat mij, zelf groot liefhebber van reizen zijnde, al die kleine bijzonderheden interesseren. Ik vrees echter dat anderen, minder met leeslust en met reislust behebt, zullen vinden dat de schrijver wel wat al te veel tot bijzonderheden afdaalt, daardoor zijn werk buiten noodzaak uitvoeriger heeft gemaakt dan eigenlijk wel noodig was. De heer Lycklama zou wellicht kunnen antwoorden dat hij, gelijk hij meermalen in zijn werk zegt, er ond. and. ook naar heeft gestreefd nuttig te zijn voor anderen, die de nog min bezochte landen, door hem bereisd, zouden bereizen, en dat voor dezen al die kleine bijzonderheden van nut kunnen zijn. Dit toegevend, zou men kunnen zeggen dat de heer Lycklama, zoo minutieus aan de eene zijde, in andere opzichten niet alles vermeldt wat een toerist, die het voornemen zou hebben eene min of meer soortgelijke reis te maken, wel zou verlangen te weten. Eene eerste vraag voor dezen zal gewoonlijk wel zijn: wat zou zoodanige reis ongeveer wel moeten kosten? Natuurlijk kan men ze maken hetzij met alle mogelijke comfort, voor zoover men die op zoodanige reis kan genieten, gelijk met den heer L. het geval is geweest, die blijkbaar ruime beschikking had over tijd (*) en geld, hetzij als voetreiziger, met alle ontberingen daaraan verbonden, gelijk het geval was met den Zweedschen arts door den heer L. te Chiraz in Zuidelijk-Perzie aangetroffen, alwaar hij sedert 25 jaren gevestigd was, die den zoo langen weg van Stokholm daarheen bijna geheel te voet had afgelegd. Maar de meeste reizigers zullen wel verkeereren in het geval waarin ik verkeerde, toen mij eenmaal te Parijs in het Grand Hôtel de zeer practische vraag werd gedaan: *Désirez vous un appartement grande bourse, petite bourse ou bourse moyenne?* namelijk, van zich in de laatste categorie te moeten rangschikken. Wat zou zoo iemand voor eene reis naar „het Oosten” als de hr. L. maakte, ongeveer behoeven? In de twee deelen zijner reisbeschrijving, welke tot nu toe

(*) Hij besteedde dan ook $3\frac{1}{2}$ jaar aan eene reis, die vermoedelijk wel, zoo men zich niet langer dan noodig op de verschillende plaatsen ophoudt, in $1\frac{1}{2}$ a 2 jaar te doen zou zijn.

werden uitgegeven, wordt daaromtrent weinig of niets aangetroffen. Door Rusland werd meest per spoor of per stoomboot gereisd. De kosten daarvan zullen wel niet zeer aanmerkelijk met die in Westelijk Europa verschillen. Maar in den Caucasus en tot aan de Perzische grenzen werd met rijtuig en postpaarden gereisd, hetzij dat men postrijtuig nam, maar dan ook het ongerief had bij elk poststation van rijtuig te moeten verwisselen, ofwel, gelijk de heer L. deed, een rijtuig kocht, met het doel dit bij het einde der reis weder van de hand te zetten, hetzij het, gelijk hij in het eenmaal door Châh-Abbas geheel verwoeste Djoulfa, op de oevers der Araxes, bij het intreden in Perzie moest doen, eenvoudig werd geabandonneerd. (*) In Perzië kan, bij gebrek aan goede wegen, voertuigen en wagens, niet anders dan te paard gereisd worden, vindende men er echter overal poststations, waar men paarden bekomen en nachtverblijf houden kan. (†) Welke ongeveer de kosten van dergelijke manier van reizen zijn wordt niet gezegd. Vermoedelijk zullen deze echter niet gering zijn, ook al reist men met minder gevolg dan de heer L. deed, die in Perzië steeds 4 à 5 man in dienst had. Bij ondervinding kan ik meêspreken over de kosten eener mailreis naar Indie en eener reis over Java, wanneer men daar niet het gratis gebruik van postpaarden krijgt, eene gunst die vrij dikwerf aan toeristen, Nederlanders en vreemdelingen, wordt verleend. De maildienst kostte mij in 1860 en 1861, heen en terug f 4000. Het was toen nog de dure tijd, toen de P. & O. of de Peninsular and Oriental Steam navigation Company nog het monopolie der mailreizen bezat. Nu zouden die kosten bijna de helft minder zijn. Op Java moest men met eigen of voor de reis gehuurd rijtuig reizen en waren de postpaarden zeer duur. Voor het traject tusschen Rembang en Soerabaija b. v., het was trouwens de grootste afstand door ons op één dag afgelegd, betaalden wij f 125 voor de postpaarden. Maar f 60 à f 80 daags aan postpaarden was zeer gewoon. Zou men zooveel in de door den heer Lycklama bereide Oostersche landen ook noodig hebben?

(*) Zie dl. II, bl. 24.

(†) Zij worden *tshaparkhanehs* geheeten en beschreven d. II, blz. 82. Zij vervangen voor de reizigers de Javasche *pasengrahans*, en zijn veel eenvoudiger dan de veelal prachtige, voor alle reizigers bestemde caravanserai's, welke vooral onder de dynastie der Sophis overal in Perzie werden aangetroffen. Om van deze een denkbeeld te geven, wordt een der beste, waarin L. nachtverblijf hield, die te Passengan, op blz. 373 nauwkeurig beschreven.

Eene andere voor een toerist niet onbelangrijke vraag is: hoe laat men zich in die landen geld overmaken? en welke muntsoorten kan men er gebruiken? Over het laatste herinner ik mij niet iets in het werk gevonden te hebben, ik kan dus slechts vermoeden dat de Engelsche sovereigns daar als in zoovele andere landen de meest gewilde munt zullen zijn. Wat het eerste betreft lezen wij in het eerste deel dat de hr. L. zich te Tiflis credietbrieven of wissels liet adresseren. Maar Tiflis is eene half Europeesche stad. Hoe voorzag onze reiziger in Perzie en andere minder met Europa in betrekking staande landen in zijne geldelijke behoeften? Hij spreekt van de hier en daar aangetroffen europeesche, meest Zwitsersche handelaars en bankiers. Maar staan deze met Europa in genoegzaam geregeld verkeer, om zich door hunne tusschenkomst gelden te kunnen doen overmaken? of aan hen wissels te kunnen afgeven?

Gebrek aan kennis van de taal van het land hetwelk men bereist, is niet alleen een groote drawback op het genot der reis, omdat men daardoor een zeer belangrijk middel om kennis van land en volk op te doen mist, maar inzonderheid een zeer groot ongerief wanneer men landen bereist, waar bijna geen inlander eene der Europeesche talen verstaat. Alvorens zulke landen te bereizen, is het aanleeren der volkstaal dan ook bijna volstrekte behoefte. De heer Lycklama heeft zich dan ook de moeite gegeven om te Tiflis, waar hij eenige maanden doorbracht, ond. and. om zich door studie meer bepaald op de reis door Perzië voor te bereiden, ook de Perzische taal te bestudeeren. (*) Hoezeer hij in die moeilijke taal niet genoeg vorderingen schijnt te hebben gemaakt, om zich bij zijne bezoeken bij vorsten en aanzienlijken aan het voeren van geregelde gesprekken zonder hulp van een tolk te wagen, (†) zoo leerde hij er toch spoedig genoeg van voor zijne dagelijksche behoeften en om zich met de lectuur van Perzische schrijvers bezig te houden. Daaraan hebben wij de kennismaking met onderscheiden Perzische schrijvers te danken. Boven zeiden wij reeds dat waar de heer Lycklama bij Chardin, Tavernier, Thénénat of anderen juiste, op dit oogenblik nog nauwkeurige beschrijvingen aantrof van plaatsen door hen bezocht, hij er vaak de voorkeur aan gaf hunne woorden weder te geven dan, gelijk

(*) Zie dl. I, blz. 438.

(†) Althaus op p. 440 van dl. II zegt hij dat bij zijn bezoek bij den onderkoning van Ispahan, des konings zoon, de in die stad sedert vele jaren gevestigde hupsche hollandsche geneesheer Schlimmer zijn tolk was.

hij zegt, minder goed te zeggen hetgeen door bekwame voorgangers goed is gezegd. Om gelijke reden geeft hij ook vrij dikwerf, meest naar goede fransche vertalingen, aanhalingen uit enkele Perzische schrijvers. De vermelding daarvan leidt ons tot het uiten van een wensch. De heer Lycklama heeft geen bepaald wetenschappelijk werk geschreven. Hij heeft zich niet voorgesteld een volledig beeld van de door hem bezochte landen en volken te schetsen. Bij herhaling waarschuwt hij, in zijn werk niet anders te zoeken dan de indrukken van een gewoon, belangstellend toerist. Kennelijk heeft hij een open oog voor natuurschoon, voor fraaie gebouwen, voor interessante ruïnes: getuige ond. and. zijne uitvoerige, wij hadden bijna geschreven, opgewonden beschrijving van de prachtige ruïnes van het oudtijds zoo beroemde Persepolis, (*) aan wier bezoek hij twee dagen wijdde. Maar de econoomist vindt in het werk weinig van zijn gading. Wordt nu en dan over den volkstoestand in 't algemeen een woord gezegd, b. v. wanneer gesproken wordt over de emancipatie der boeren in Rusland, over de scholen in Teheran, over handel en nijverheid ond. and. wordt schier nimmer gesproken. (†) Cijfers daarover moet men in het werk althans niet zoeken. Maar toch wordt ons veel over land en volk medegedeeld, dat onze kennis daarvan kan vermeerderen. Kennelijk heeft de schrijver zich goed op de reis voorbereid. Kennelijk ook heeft hij den tijd genomen zich door verdere studie, getuige de vele belangrijke door hem aangehaalde werken, goed op de beschrijving dier reis voor te bereiden. Ongetwijfeld zal aan het werk, gelijk vooral bij fransche werken bijna immer geschiedt, eene goede Table alphabétique des matières worden toegevoegd. We hopen, en ziehier de zoo even bedoelde wensch, daarbij ook een lijst der in het werk aangehaalde schrijvers aan te treffen, opdat zij, die over de door den heer Lycklama bezochte landen meer willen lezen dan hij er omtrent mededeelt, met een oogopslag kunnen zien welke boeken zij daarvoor behooren te raadplegen.

Ten einde duidelijk te doen uitkomen hoe goed de schrijver de op zich genomen taak heeft vervuld, hadden wij aanvankelijk het voornemen nog enkele passages uit het werk, waarin het een of ander belangrijk punt goed wordt uiteengezet, over te nemen.

(*) Dl. II, blz. 466—488.

(†) Zeer enkele malen wordt daaromtrent toch iets in de noten vermeld. B. v. in die van dl. I, blz. 343, waar uit de reeds meermalen aangehaalde *Caucase pittoresque* iets wordt overgenomen uit de afdeeling: "Climat et Produits."

Daartoe was ond. and. aangeteekend hetgeen op blz. 415 en volg. van dl. I is gezegd over de voornaamste elementen, het georgische en het armenische, van de bevolking van Tiflis en van Georgie in het algemeen. Onze aankondiging is echter reeds vrij uitvoerig geworden. Wij bepalen ons daarom er toe, op die en soortgelijke gedeelten, welke men uit het bovenstaande trouwens reeds eenigermate heeft leeren kennen, de aandacht te vestigen. Eenige woorden willen we echter nog wijden aan het belangrijk zesde hoofdstuk van dl. II, waarin, gelijk boven reeds werd gezegd, ond. and. gesproken wordt over de onderscheiden bestanddeelen, waaruit de Perzische natie, thans ongeveer tien millioenen sterk, tegenwoordig bestaat, over den godsdienst der Perzen, over hun regeering, hun zeden en gewoonten, enz. De belangstelling in Perzie, opgewekt door het bezoek van den Shah aan Europa in dit jaar, schijnt dit te rechtvaardigen. Dit hoofdstuk telt echter 75 bladzijden. Eene analyse daarvan zou dus te veel ruimte innemen. We beperken ons dus met een zeer beknopt overzicht van het over den regeeringsvorm gezegde, met aandrang evenwel op het overig gedeelte van het hoofdstuk de aandacht vestigende van hen die met Perzie eenigzins nader bekend wenschen te worden. Daarbij zij nog opgemerkt, dat de heer Lycklama uitnemend in de gelegenheid was omtrent deze en andere in zijn werk behandelde punten vertrouwenswaardige berichten in te zamelen. Niet alleen toch dat hij, gelijk wij zagen, tal van belangrijke werken raadpleegde; maar waar hij in het Oosten een verblijf van eenigen duur maakte, kwam hij met onderscheiden der eerste personen, inlanders of Europeanen, in kennis en vernam van deze velerlei inlichtingen. Hij was daartoe uitnemend in de gelegenheid. Daar Nederland geen vertegenwoordiger in Perzie heeft (te Teheran zijn slechts drie Europeesche gezantschappen: het Russische, Engelsche en Fransche), noch in de meeste andere oostersche landen welke hij wenschte te bezoeken, had hij te Parijs introductie-brieven voor den Franschen gezant in Perzie (*) en voor andere vertegenwoordigers van Frankrijk in het Oosten medegegomen. Zoo mogelijk nam hij ook introductie-brieven van de eene plaats naar de andere mede. Daardoor kwam hij op gemakkelijke wijze met vele hoog

(*) Dl. I, p. 450. Van hoeveel nut hem dit was, blijkt niet slechts uit de goede, aangename ontvangst, welke hij overal genoot, de interessante personen, welke hij leerde kennen, maar ook hieruit, dat hij, op reis naar Téheran, ziek wordende, eenvoudig aan den Franschen gezant had te schrijven om zich een geneesheer te zien toezenden.

geplaatste personen in kennis, van welke hij veel kon vernemen, gelijk hij ook deed van kooplieden en anderen. Wij noemen er slechts drie of vier. Te Tiflis verkeerde hij veel in het lief gezin van den Secretaris van Staat, Baron Nicolaï, een edelman van Fransche afkomst, die in Georgie de eerste ambtenaar onder den Onderkoning was. Van dezen en van zijn broeder den Generaal Nicolaï kon hij veel leeren, terwijl hij tevens zeer van den aangename omgang met deze twee uitstekende mannen genoot. Te Teheran was ditzelfde het geval, vooral ten opzichte van den even kundigen als hupschen en vriendelijken Engelschen Gezant Alison, met wien hij veel verkeerde en die, tengevolge van zijn veeljarig verblijf in Perzie, hem veel daarover kon mededeelen. Met aanzienlijke Perzen kon de heer Lycklama weinig verkeer houden, daar zij weinig met Europeanen omgaan. Hij leerde toch enkelen kennen en noemt daaronder voornamelijk prins Ali-Kouli-Mirza, oom des Konings, die vele jaren invloedrijk minister is geweest en nu, zich aan het beleid der zaken onttrokken hebbende, nog dagelijks door den Shah, die voor hem de grootste achting heeft, wordt geraadpleegd. Met dezen hoogst verlichten en beschaafden Pers mocht de hr. L. meermalen een onderhoud hebben, dat voor hem steeds leerzaam was. (*)

Na deze uitweiding komen wij tot hetgeen de heer Lycklama (dl. II, blz. 305) zegt over: *Royauté, Gouvernement et Législation*. De koning van Perzie is onbeperkt alleenheerscher. Zijn wil is wet en hij heeft het meest onbeperkt recht van leven en dood. De geschiedenis getuigt welk ruim gebruik de voorgangers van Nasr-ed-Din-Chah van dat recht hebben gemaakt. Deze, die ook in vele andere opzichten door onzen schrijver wordt geroemd als een verlicht en verstandig vorst, die oprecht het goede voorstaat en naar de ontwikkeling van zijn rijk streeft, heeft gedurende zijne reeds lange regeering nog slechts twee malen van dat recht gebruik gemaakt. De volgens recht en theorie onbeperkte alleenheerschappij wordt in de practijk beperkt ond. and. door den eerbied voor den godsdienst, de oude zeden en gebruiken en door de vrees voor verzet. De tegenwoordige koning bemoeit zich veel zelf met de staatszaken en houdt op haar gang een

(*) Ten einde niet te doen denken dat de heer L. enkel den omgang met prinsen, ministers en diplomaten zoekt, wordt nog aangeteekend, dat hij herhaaluelijk melding maakt van zijne gesprekken met geestelijken, kooplieden en anderen, en dankbaar vermeldt, wat hij aan hunne inlichtingen verschuldigd is.

wakend oog (blz. 318). Een zijner verdiensten is dat hij de hooge staatsambtenaren lang in hunne betrekkingen handbaaft en dus het nadeel voorkomt, vroeger uit hunne herhaalde verwisseling voortspruitende. Het hoofdbestuur des lands is in twaalf takken verdeeld, die met onze departementen van algemeen bestuur overeenkomen. Nasr-ed-Din-Chah houdt er niet van om zijne macht door een vizir of dirigeerend eersten minister te laten uitoefenen, maar zit zelf trouw in den raad zijner ministers voor. Deze zijn (wij nemen de uit het perzisch vertaalde fransche titels, door den heer L. op blz. 321 gegeven geheel over, omdat daaruit eenigzins gezien wordt welke de attributen der verschillende hoogste staatsambtenaren zijn en hoe de staats- en hof-charges vermengd zijn, eenigzins ook om den schrijver de verantwoordelijkheid voor de soms wel wat vreemd klinkende omschrijving der betrekkingen geheel te laten dragen): *Ministre de la Guerre*; *Ministre des Finances*, *Grand-Maitre de la garde robe*, *Directeur du timbre et des écuries royales*; *Contrôleur-général des Finances*, *Directeur de la Monnaie*; *Grand-maitre d'hôtel*, chef de la tribu des Kadjars (waaruit het vorstenhuis is ontsproten); *Ministre du Commerce et de l'Instruction publique*, des manufactures, de l'imprimerie et des télégraphes; *Ministre des affaires étrangères*, *Directeur des chemins de fer* (in spe, want veel bestaat daarvan nog niet (*)), et chargé des affaires relatives aux sujets professant un autre culte que l'Islamisme; *Ministre de la Maison-Royale*, *Introduceur des ambassadeurs*, *Surintendant du Harem*, des travaux publics et des postes, *Référéndaire des affaires relatives aux princes et au clergé musulman*; *Grand Référéndaire*, *Directeur-Général des douanes*; *Sécretaire-Général du Châh*, *Administrateur des domaines royaux*, *Directeur des postes et chemins de fer de la province de Aderbeidjân*; *Ministre de la Justice*; *Ministre des Pensions et Fondations pieuses*; *Garde des sceaux et Conseiller intime*; *Surintendant du service du palais*; laatstelijk: le *Grand-maitre des cérémonies*.

Het Perzische rijk, thans veel minder uitgebreid dan vroeger, is in elf provincien, elke provincie weder in districten verdeeld. In elke provincie wordt het gezag uitgeoefend door een gouverneur, soms een prins van den bloede, meest een militair. Zij hebben, onder den koning, de volheid van het militair, burgerlijk, admi-

(*) Het zal anders worden zoo de uitgebreide concessien in 1873 door den hr. Reuter verkregen, voor uitvoering zullen blijken vatbaar te zijn.

nistratief en rechterlijk gezag. De inners der belastingen zijn veelal ook met de rechtspraak belast. De staatsinkomsten bestaan uit de inkomsten van domeingoederen, uit de opbrengsten van grondlasten, van belastingen op onderscheidene goederen; uit de opbrengst van „beden” (zouden wij oudtijds hebben gezegd) tot dekking van buitengewone uitgaven; uit de geschenken jaarlijks met Nieuwe jaar aan den koning gemaakt, uit die gemaakt bij het erlangen van betrekkingen, uit boeten enz. Het totaal schijnt ongeveer f 50 millioen te belooopen. Publieke schuld bestaat er nog niet, omdat door middel der *Sadir* of „beden” in alle buitengewone uitgaven wordt voorzien.

Er bestaat eene geestelijke en eene burgerlijke rechtspraak, de eerste gegrond op den Koran of de daaruit afgeleide wetten, de tweede, *Urf* genaamd (Adat zou men in Indie zeggen) gegrond op de oude gewoonten en costumen en dus verschillende naar de verschillende provincien. Evenals overal elders, is in Perzie dikwerf strijd geweest over de attributen der geestelijke en der burgerlijke rechters, wenschende de eerste alles naar zich toe te halen. Het koninklijk gezag heeft er voor gewaakt, dat alles wat op het strafrecht betrekking heeft bij den burgerlijken rechter te huis behoort. Hoe die verschillende rechtbanken zijn zamengesteld en hoe het beroep van de eene op de andere is geregeld, wordt door den schrijver medegedeeld.

Ziedaar een zeer beknopt uittreksel van hetgeen de hr. Lycklama in een twintigtal bladzijden (blz. 305—329) over den regeeringsvorm van Perzie zegt, genoeg echter vertrouwen wij om ons gevoelen te rechtvaardigen dat hij ons bij een onderhoudend, belangrijk reisverhaal ook veel leerzaams geeft.

Naar hetgeen hij verder zegt over de „constitution sociale” van Perzie en de verdeeling van het volk in drie klassen, over het leger, over de positie der vrouwen in Perzie, over den stand der literatuur, over de beoefening der wetenschappen en kunsten, voornamelijk muziek en schilderkunst, over het zoo algemeen verspreid volksonderwijs, moeten wij, hoe interessant dat alles ook is, eenvoudig verwijzen. Inderdaad, zoo de hr. L. zich niet door te groote ingenomenheid met hetgeen hij zag en hoorde heeft laten medeslepen, schijnt hij, hetgeen hij van de Perzen mededeelt vergelijkende met hetgeen wij van andere mohammedaansche landen weten, gerechtigd tot de uitspraak (blz. 338): „La nation dont je viens de faire connaitre les divers éléments et en partie les mœurs, est, au point de vue intellectuel, à coup sûr la pre-

mière des nations musulmanes" Van stilstand, gelijk wij dien in Nederlandsch- en in Britsch-Indie, in Turkije en in andere mohammedaansche landen zien, schijnt in Perzie (en in Egypte) geen spraak te kunnen zijn. En gewis zullen velen met mij den hr. Lycklama erkentelijk zijn dat hij ons met vele bijzonderheden aangaande dat weinig bekende land heeft bekend gemaakt. Ieder onzer heeft op de schoolbanken van den roem van het oude Perzie gehoord en gelezen. Maar hoevelen (althans alvorens Perzie's vorst onlangs naar Europa kwam en daardoor vele dag- en weekbladen aanleiding gaf ook iets over dat verre en met Europa weinig betrekkingen onderhoudende land te zeggen) weten iets van het tegenwoordig Perzie? Het is daarom goed dat een reiziger, die een jaar in dat land vertoefde en goed uitdeogen keek, ons komt vertellen wat hij er zag en hoorde en wat andere schrijvers voor hem er over mededeelden.

Hetgeen de heer Lycklama ons in de beide eerste deelen zijner reisbeschrijving gaf, maakt ons zeer begeerig naar de kennisneming der beide laatste, nog niet verschenen deelen. Wij meenden evenwel op de verschijning daarvan niet te moeten wachten alvorens de beide eerste deelen aan te kondigen.

Nog zij vermeld, dat in het eerste deel van het werk een kaartje is opgenomen, waarop de door den hr. Lycklama gevolgde reisroute is aangeteekend, en dat het tweede deel het facsimile bevat eener voor den schrijver vervaardigde teekening van het graf van Esther en Mordochaï te Hamadan, het oude Ecbatana, de hoofdstad der Meden. In het derde deel zal eene tweede teekening daarvan voorkomen. Overigens bevat het werk geene illustratiën, betreurende de schrijver het telkens, wanneer hij schoone gebouwen of ruïnes bezocht, dat hij de teekenstift niet kan voeren.

Ten slotte teekenen wij nog aan dat aan het eerste deel een drietal niet onbelangrijke bijlagen zijn toegevoegd. De beide eerste zijn getrokken uit de door graaf Stachelberg in 1847 geschreven inleiding van het zoo dikwerf door den hr. Lycklama aangehaalde prachtwerk: *le Caucase pittoresque* par M. le prince Gagarine, en getiteld: „Caractère général des montagnards du Caucase" (*) en

(*) In deze trof het ons over den *Adat* gesproken te zien in geheel denzelfden zin als dit in Ned. Indie geschiedt. Z. blz. 491: „Ces sortes d'affaires se jugent d'après l'*Adat*, qui est la loi coutumière fondée sur les traditions la plupart antérieures à l'adoption de l'islamisme."

„Produits du Caucase.” Deze laatste wordt uitdrukkelijk vermeld om te doen zien dat, al komen in het werk, gelijk we boven zeiden, weinige economische gegevens voor, deze evenwel niet geheel ontbreken. De laatste bijlage is een curieus stuk, getiteld: „Projet d'une expédition dans l'Inde par la Russie et la mer Caspienne. Publié pour la première fois, en 1840, par M. de Hoffmanns, qui l'attribue au premier Consul Bonaparte.” Bij dat stuk wordt alles geregeld hetgeen noodig zou zijn om eene gecombineerde Fransch-Russische legermacht naar Hindostan te doen trekken, dans le but de „chasser, sans retour, les Anglais de l'Indoustan, délivrer ces belles et riches contrées du joug britannique, (*) ouvrir de nouvelles routes à l'industrie et au commerce des nations civilisées de l'Europe et à la France en particulier.” Het stuk sluit zich aan aan een in de noot op blz. 250 van het 2e dl. opgenomen, in de archieven van Mysore door de Engelschen gevonden brief van Generaal Bonaparte, gedagteekend Caïro 26 Januari 1799, aan den bekenden Sultan van Mysore Tippoo-Saïb, waarin hij hem mededeelt dat hij is „plein du désir de vous affranchir du joug de fer de l'Angleterre.” Mocht al de echtheid dezer stukken op voldoende gronden kunnen worden betwist, van Napoleons haat tegen Engeland en van zijn plannen tegen Hindostan is genoeg bekend om te kunnen zeggen, dat zij althans in zijne richting waren.

Nov. 1873.

J. K. W. QUARLES VAN UFFORD.

(*) Zouden de Franschen en Russen hun een zachter juk hebben opgelegd — of wel ze onafhankelijk hebben verklaard? ... Wie die 't gelooft?